

Голові спеціалізованої вченої
ради ДФ 20.051.108
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору історичних наук, професорові,
завідувачу кафедри історії України
і методики викладання історії
Райківському Ігореві Ярославовичу
(76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Василя Івановича Ільницького
на дисертаційне дослідження
Марії Василівни Санкович
“Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській)
області в 1944–1965 рр.”,
представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 032 Історія та археологія (галузь знань 03 – Гуманітарні
науки)

Актуальність теми виконаної роботи. Збереження історичної пам'яті про складні процеси нашого минулого дає змогу як зберегти традиції, мову, культуру, так і зміцнити власний потенціал у протистоянні агресивній політиці Російської Федерації. Сучасна російсько-українська війна актуалізує потребу формування історичної пам'яті в Україні про важливі етапи нашого минулого. Дослідження становища населення Західної України у післявоєнний період є актуальною науковою проблемою. Особливо враховуючи те, що утвердження радянської адміністрації на новозахоплених територіях відбувалося через масштабні трансформації, які кардинально змінювали усі сфери життя суспільства. Невід'ємну складову цієї проблеми становлять соціально-економічні процеси. Актуальність рецензованого дослідження визначається також відсутністю комплексних досліджень, які розкривали б регіональні особливості соціально-економічних трансформацій у 1944–1965 рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане як складова частина науково-дослідницької роботи кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, в рамках загальної наукової теми кафедри «Центрально-Східна Європа: етнополітичні процеси, соціальні трансформації, міжнародні відносини» (номер державної реєстрації – 0112U003030) та кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, в

рамках загальної наукової теми кафедри «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, методика викладання історії» (номер державної реєстрації – 0122U000223).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Марії Василівни Санкович “Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.” є самостійною, науковою працею, базованою на джерельних матеріалах архівних установ України та роботах попередників, у якій розкриваються зміни у промисловості, сільському господарстві, соціальній сфері Станіславщини у перших двох повоєнних десятиріччях.

Зміст і результати роботи свідчать, що загалом мета досягнута, а визначені завдання – виконані. Загалом висновки дисертаційної роботи є виваженими, аргументованими, містять значний відсоток новизни, результати дослідження пройшли належну апробацію. Аналіз дисертаційної роботи свідчить, що М.В. Санкович є зрілою дослідницею, яка вміє аналізувати історичні факти, обґрунтовувати свої думки та робити висновки.

Наукова новизна одержаних результатів, практична і теоретична значимість, повнота їх викладу в опублікованих працях. Дисертаційна робота Марії Санкович “Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.” є першим, узагальненим дослідженням соціально-економічних процесів у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр. Зокрема, *вперше*: введено до наукового обігу значну кількість неопублікованих архівних джерел, що розкривають соціально-економічні процеси в Станіславській (Івано-Франківській) області Української РСР у 1944–1965 рр.; здійснено комплексний аналіз трансформаційних змін у промисловості, сільськогосподарському виробництві, соціальній сфері крізь призму «соціалістичної перебудови» радянського періоду; досліджено окремі експерименти радянського окупаційного режиму у розрізі десятиліть, їх негативні наслідки і протидію їм через самоорганізацію місцевого населення; на основі опрацювання «перспективних планів» економічного розвитку області висвітлено політику влади; *уточнено*: техніко-економічні показники, що впливали на розвиток промисловості, сільського господарства та інфраструктуру побуту; фактори, які визначали індустріальні процеси; інтерпретування даних, що характеризували здобутки та упущення в соціально-економічній сфері; *доповнено*: дослідження соціально-економічної сфери Станіславської (Івано-Франківської) області Української РСР як підсистеми зі своїми особливостями; характеристику змін у нових формах праці у промисловості, сільському господарстві населення регіону; динаміку загальної картини напрямів модернізації традиційних і створення нових галузей промисловості; *доведено*: реконструкція та модернізація найстаріших галузей промисловості (лісової, нафтогазовидобувної, соляної) і становлення будівельної, хімічно-гірничої, енергетичної індустрії зумовили економічне зростання, а також водночас техногенні катаклізми; колгоспно-радгоспна

система в сільськогосподарському виробництві засвідчила свою неефективність.

Обґрунтована практична цінність роботи загалом не викликає заперечень. Дійсно, зібраний фактичний матеріал, зроблені висновки й узагальнення можна використовувати під час викладання спеціальних і загальних курсів з історії України у закладах вищої та загальної середньої освіти, використовувати при написанні наукових робіт з історії економічних учень, а напрацьовані та введені до наукового обігу архівні документи – під час укладання збірників документів і матеріалів. Напрацьований фактологічний матеріал, теоретичні висновки значно збільшили знання з історії України, зокрема в радянський період.

Проблематика, яку досліджує дисертантка, обсягом, переконливістю аргументів свідчить, що історія поповнилась новою науковою розробкою, яка містить важливі фактологічні та теоретично-методологічні положення.

Основні результати дослідження представлені у 14 наукових публікаціях (7 – у фахових наукових виданнях України категорії «Б», 7 – в інших наукових виданнях України та за кордоном). У них достатньою мірою відображені основні результати дисертаційної праці.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Робота Марії Санкович належно структурована, розділи цілком логічно взаємопов'язані та відповідають меті дослідження. Дисертація складається зі переліку умовних позначень, анотації, списку наукових публікацій за темою, вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (463 позиції, 45 сторінок, с. 214–258), а також 14 додатків. Загальний обсяг роботи становить 275 сторінок, основний текст – 199 сторінок.

У **вступі** здобувачка, актуалізувала необхідність дослідження, обґрунтовуючи вибір теми, її актуальність, відтак доволі чітко сформулювала інші складові дисертації: мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні рамки, географічні межі, методологію, наукову новизну одержаних результатів, практичне значення одержаних результатів, показала апробацію результатів дослідження, особистий внесок здобувача. Подала інформацію про апробацію результатів власних наукових результатів на чотирнадцяти науково-практичних конференціях та форумах міжнародного і всеукраїнського рівнів.

У першому розділі дослідження **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** (с. 29–69), який традиційно складається із трьох підрозділів (1.1. «Висвітлення проблеми у науковій літературі» (с. 29–48); 1.2. «Джерельна база» (с. 49–55); 1.3. «Теоретико-методологічні основи» (с. 56–69) авторка проаналізувала стан розробленості обраної наукової проблеми, охарактеризувала джерельну базу та розкрила методологію. Зокрема, з'ясовуючи ступінь дослідженості наукової проблеми, у підрозділі 1.1. дисертантка відзначає, що на сьогодні немає наукових досліджень щодо комплексного розкриття соціально-економічних процесів упродовж двох повоєнних десятиліть на території Станіславської (Івано-Франківської) області у ХХ ст. Наголошуючи, що значна частина різноманітних аспектів господарської діяльності, розподіл і споживання життєвих благ, пов'язаних з

«соціалістичними перетвореннями» в західних областях України залишилися поза увагою дослідників. При цьому усі наявні історіографічні напрацювання поділяє на чотири умовні групи: *радянську* (праці Б. Бабія, С. Білоусова, В. Валуєва, В. Варецького, М. Герасименка і Б. Дудикевича, П. Йови, Л. Корнійця, К. Сироцинського, М. Калініна, М. Петровського, Ф. Толбухіна, Є. Ярославського, А. Вишинського, І. Богородиста, Т. Дерев'янкін і С. Кульчицького, В. Задорожного і М. Паламарчука, С. Зверєва, М. Івасюти, О. Кірсанової, І. Кожукала, І. Кошарного, М. Кравця, В. Масловського, П. Панченка і Є. Талан, В. Петренка, Н. Петруні, В. Плисюка, Й. Черниша, В. Юрчука, П. Костика, О. Малько, Ф. Чернявського, М. Шепети, Г. Ковальчак, М. Долішнього, С. Злупка, С. Писаренка, Я. Федорчук, Ю. Сливки, В. Масловського, М. Швагуляка, С. Павлюка, П. Панченка і В. Чишка та ін.), *діаспорну* (С. Ленкавський, Є. Онацький, М. Прокоп, Л. Винар, В. Кубійович, І. Майстренко, І. Лисяк-Рудницький, О. Субтельний, Р. Шпорлюк та ін.), *сучасну українську* (І. Білас, Ю. Курносів, В. Смолій, В. Баран, В. Даниленко, О. Долженков, В. Литвин, В. Наулко, Б. Ярош, О. Гаврилюк, В. Ткачук, О. Рубльов, Т. Марусик, С. Сворака, В. Старжець, І. Андрухів і А. Француз, Г. Стародубець, Ю. Сорока, П. Когут, М. Сеньків, В. Гулай, О. Малярчук, В. Старка, В. Коріненко, В. Брославський, А. Киданюк, Р. Вепрів, С. Давидович, Н. Жулканич, О. Коляструк, О. Удод, І. Райківський, О. Єгрешій, Б. Паска, М. Галів, О. Свйонтик, М. Ярушак, В. Полек, М. Головатий, Б. Гаврилів, П. Арсенич, Р. Процак та ін.) та *зарубіжну* (праці Н. Дейвіса, Т. Джадта, Х. Арендт, Дж. Армстронга, З. Бжезинського, Дж. Бреслауера, А. Д'Агостіно, К. Ліндена, А. Майєра, Я. Ібужевського, А. Гловацького, А. Кноровського та ін.). Водночас авторка вважає, що історикам необхідно сконцентруватися на вивченні формування науково-технічного потенціалу, суперечливих явища техногенного впливу на навколишнє середовище, внеску мешканців Прикарпаття в освоєння нафтородовищ Східного і Південного регіонів України і на проблемах використання трудових ресурсів, нових тенденцій в соціально-історичному контексті (с. 48–49).

Джерельна база дослідження (підрозділ 1.2) доволі широка, її М. В. Санкович поділяє на шість груп: 1) законодавчі акти (Конституція СРСР (1936 р.), Конституція УРСР (1937 р.), постанови, резолюції, рішення радянського керівництва); 2) статистичні збірники, довідники, показники; 3) офіційне діловодство органів влади та управління, що зберігається в державних архівах України (ЦДАГОУ, ЦДАВО України, ДАІФО, ДАЛО); 4) опубліковані документальні збірники радянського періоду, діаспори й незалежної України; 5) періодика; 6) спогади. Використання наукової літератури та широкого масиву джерел, дало можливість забезпечити наукову новизну дослідження, реалізувати поставлені завдання та об'єктивніше вивчити тему.

У цьому розділ Марія Санкович описує методологічний інструментарій, який характеризується застосуванням загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів історичного пізнання. Водночас авторка використовує загальнонаукові складові методологічного інструментарію – аналіз, синтез, індукцію, дедукцію. Методологічні засади дисертаційного дослідження

характеризуються міждисциплінарними зв'язками та обумовлені застосуванням основних принципів наукового пізнання, зокрема принципу науковості, історизму, достовірності, об'єктивності, соціального підходу, всебічності, альтернативності, системності, загального зв'язку і взаємодії, гуманізму, логічності та послідовності та ін. Водночас авторка використовує пошуково-евристичний, історико-типологічний, статистичний методи, метод класифікації. В основі теоретико-методологічних положень дисертації лежить цивілізаційний підхід.

Значну увагу дисертантка звертає і на термінологічний апарат. Зокрема, розкриває значення термінів і понять: «тоталітарна влада», «окупаційний режим», «радянський режим», бандерівці, оунівці, «радянська держава», «радянське будівництво», «радянський народ», «радянський патріотизм», «радянське будівництво», «капітальне будівництво» та ін.

Другий розділ **“Інтеграція краю до УРСР у складі СРСР (1944–1953 рр.)”** (с. 70–125), який охоплює три підрозділи (2.1. «Друга радянська Станіславська область» с. 70–82; 2.2. «Директивне управління економікою» с. 83–99; 2.3. Соціалістичні експерименти на селі с. 100–125), дослідниця закономірно присвятила розкриттю основних етапів включення Станіславщини до політичної системи УРСР. М. Санкович відзначає усю суперечливість радянської політики (порівнюючи її із німецькою окупацією) – збройне та ідеологічне протистояння з українським визвольним рухом, репресії, насилля, пограбування, закладення виробничих потужностей та побутової інфраструктури задля максимального використання природних багатств (саме родовища корисних копалин ставали об'єктом особливого зацікавлення та хижацького освоєння, на яке спрямовувалися великі капіталовкладення) і трудових ресурсів, небажання наділяти вихідців з місцевого населення владними повноваженнями (с. 82), тотальний контроль над усіма галузями економіки та соціальними послугами (с. 99–100) тощо. Основними напрямками стали лісова і деревообробна промисловість, наступною виступала промисловість будівельних матеріалів, далі – харчова та легка. Особливо авторка наголошує на ході примусової колективізації та усіх порушеннях, які відбувалися у процесі (с. 99–100).

У третьому розділі дисертації **“Індустріалізаційні процеси (1954–1965 рр.)”** (с. 126–163), який складається з трьох підрозділів (3.1. Зміни в стратегії розвитку економіки с. 126–137; 3.2. Модернізація аграрної політики с. 138–152; 3.3. Містобудування і архітектура с. 153–163), М.В. Санкович розкрила зміни, які відбулися у структурі економіки Станіславщини у вказаний хронологічний період.

Авторка відзначає, що пошук керівництвом СРСР шляхів економічного розвитку давав частковий результат. Відбувалися вони як у результаті організаційних перебудов системи влади, так і розширенням масштабів промислового і сільськогосподарського виробництва. Розбудова військово-промислового комплексу сприяла урбанізації, відбувалися модернізація та інвестиції в соціально-економічні процеси, населені пункти ставали не тільки

адміністративними, але й індустріальними центрами. У 1954–1965 рр. відбулося введення в експлуатацію в обласному та районних центрах півтори сотні великих і малих підприємств. Водночас з'явився специфічний радянський чинник субурбанізації у приміській зоні (с. 162).

З негативних тенденцій наголошує на ігноруванні необхідності корінних змін самої тоталітарної системи та пріоритетів економічного розвитку, домінування ідеологічної доктрини над науковими підходами щодо економічних проблем (с. 137), перебування сільського господарства в системній кризі через реалізацію аграрної політики насильницькими методами (с. 153), дефіцит житла через масову міграція населення в міста, передовсім молоді (с. 162). Наголошує також на низькій ефективності сільськогосподарського виробництва Станіславської області попри збільшення капітальних вкладень, впровадження досягнень науки, нових інтенсивних технологій, підвищення ефективності використання меліорованих земель, механізацію і автоматизацію виробничих процесів (с. 153). Відзначає нерівномірність процесу індустріалізації у західноукраїнських областях оскільки акцент робився на Львівську та Станіславську (Івано-Франківську) області. Поряд із високими темпами житлового будівництва і відповідно розбудовою комунального господарства, чимало робіт були виконані неякісно (с. 162–163), нехтування приватними потребами громадян, як наслідок недбале будівництво міст (містобудування у спрощеній формі, контрастування зі старою забудовою), селищ, сіл, внаслідок масової міграції із сіл у міста чинився тиск на ресурси міст.

У четвертому розділі рецензованої роботи **“Соціальне життя”** (с. 164–204), який також складається із трьох підрозділів (4.1. Розбудова професійної освіти с. 164–178; 4.2. Соціокультурна сфера с. 179–191; 4.3. Побут, зайнятість населення с. 192–204) доволі ретельно розглянуто соціальні трансформації на Станіславщині у 1944–1965 рр. Зокрема, авторка відзначає, що система освіти керувалася через постанови, рішення та розпорядження тоталітарної влади. У західноукраїнських реаліях пріоритет надавався відрядженим учительським кадрам зі східних областей УРСР та СРСР, місцеві вчителі долучалися до роботи лише після перепідготовки на різноманітних курсах. У цей час відбувається певна підміна середньої освіти на виробниче навчання, тобто відбувалася підготовка кадрів для різних галузей економіки Радянського Союзу. М. Санкович пише і про те, що випускники шкіл фактично стали джерелом поповнення трудових ресурсів у різних регіонах Радянського Союзу. Станом на середину 1960-х рр. у Станіславській (Івано-Франківській) області сформовується розгалужена мережа трудового виховання учнівської молоді (с. 192). Акцентується увага і на боротьбі радянського режиму з ідеологією українського націоналізму. Здобувачка пише і про встановлення ідеологічного контролю над клубами, бібліотеками, хатами-читальнями, театрами, філармоніями, загальну політизацію діяльності культурно-просвітницьких установ.

Водночас дисертантка наголошує на негативних тенденціях – русифікація освіти, розмивання української національної ідентичності та заохочення до

географічної мобільності в кордонах СРСР, через складнощі матеріально-побутового характеру значна частина дітей шкільного віку не мала змоги повноцінно навчатися, відмінність системи навчання сільських дітей від освіти міських мешканців (передовсім через фінансування села за залишковим принципом) (с. 178–179). М. Санкович встановила, що умови життя населення не відповідали внеску у формування індустріальної потужності держави. При цьому поліпшення умов життя населення та житлове будівництво, розбудова соціально-побутової інфраструктури відбувалося за залишковим принципом, у житловому будівництві існувала тенденція до кількісних, а не якісних показників, ситуація в сільській місцевості, яка істотно відставала за всіма напрямками соціально-економічного розвитку. Вкрай низької якості були житлово-комунальні послуги, що позначалося на добробуті й рівні забезпечення населення (с. 201–202).

Важливим висновком Марії Санкович є й те, що подолання негативних рудиментів тоталітарного минулого у сучасному повсякденному житті справа не одного покоління. Водночас в умовах російсько-української війни особливого значення набуває історична та колективна пам'ять, оскільки дозволяє зберегти рідну мову, самобутню культуру, вікові традиції та забезпечує здатність протистояти агресивній політиці східного сусіда (с. 213).

Загальні висновки (с. 205–213) та висновки у розділах безпосередньо пов'язані з матеріалом, який викладений у розділах, загалом мають виважений та конкретний характер, належним чином обґрунтовані.

Структура дисертації та її зміст логічні, враховують головні проблеми досліджуваної теми і сприяють реалізації завдань, які авторка поставила перед собою.

Відзначимо також чотирнадцять додатків зі статистичними даними, складеними авторкою на основі архівних документів Державного архіву Івано-Франківської області, статистичних збірників, довідників адміністративно-територіального поділу.

Зауваження та дискусійні положення. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Марії Василівни Санкович, її актуальність, наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, використаний методологічний інструментарій, історіографічну та джерельну базу, доцільно виокремити низку дискусійних положень і зауважень:

1. Суттєво доповнили б дослідження залучення документів із Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Зокрема, матеріали фондів 2, 16 та ін.

2. Під час класифікації джерел варто було дотримуватися оголошеного принципу поділу їх за походженням, не додаючи групи за місцем зберігання «3) офіційне діловодство органів влади та управління, що зберігається в державних архівах України; 4) опубліковані документальні збірники радянського періоду, діаспори й незалежної України».

3. Авторка класифікуючи джерела у п'ятій групі покликається тільки на офіційну радянську пресу, доцільно було б згадати і про періодику українського визвольного руху.

4. Варто було б детальніше висвітлити роль преси у соціально-економічних процесах на Станіславщині 1944–1965 рр.

5. Робота виграла б від детальнішого розкриття соціальних трансформацій у Станіславській області (1944–1953 рр.).

6. У роботі трапляються помилки. Наприклад, не В. Галів, а М. Галів, не О. Свйонтика, а О. Свйонтик (с. 44), не «боївки служби безпеки УПА», а правильніше ОУН.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Проведений аналіз дисертації та опублікованих праць дає підставу зробити висновок, що дослідження Марії Василівни Санкович “Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.” підготовлене на достатньому науково-теоретичному рівні, містить новизну і практичне значення для історичної науки. Достовірність її положень і висновків підтверджується використанням доволі значного історіографічного й джерельного матеріалу. Отримані результати дослідження підтверджують розв’язання актуального наукового завдання в історичній науці, яке полягає в узагальненому вивченні тенденцій та особливостей соціально-економічних процесів у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.

Висновки дисертації відповідають меті та завданням, які у ній визначені. Загалом праця свідчать про наукову самостійність авторки та достатній рівень підготовленості дослідження.

Дисертаційна робота Марії Василівни Санкович на тему “Соціально-економічні процеси у Станіславській (Івано-Франківській) області в 1944–1965 рр.”, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 року (зі змінами), не містить ознак порушення доброчесності, а її авторка – Марія Василівна Санкович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
доктор історичних наук, професор

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ